

TILSHUNOSLIKDA MAQOLLAR TADQIQINING TARIXIY-TADRIJY BOSQICHLARI

Ibodullayeva Gulnoza

Termiz Iqtisodiyot va servise universiteti magistranti

ИСТОРИКО-ПРОГРЕССИВНЫЕ ЭТАПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ В ЛИНГВИСТИКЕ

Ибодуллаева Гулноза

Магистрант Термезского университета экономики и сервиса

HISTORICAL AND PRACTICAL STAGES OF PROVERB RESEARCH IN LINGUISTICS

Ibodullaeva Gulnoza

Master's student at Termiz University of Economics and Service

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda maqollarni o'rganishning tarixiy va tajribiy bosqichlari tahlil qilinadi. Maqollar xalq og'zaki ijodining qadimiy va muhim unsuri sifatida ko'plab tilshunoslar e'tiborini tortgan. Maqolada maqollarning lingvistik xususiyatlari, ularning semantik va funksional ahamiyati, shuningdek, ularni o'rganishda tarix davomida qo'llangan metodlar yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslikda maqollarni o'rganishning dolzarb jihatlar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqol, tilshunoslik, tarixiy bosqichlar, og'zaki ijod, semantika, pragmatika, xalq donishmandligi.

Аннотация: В статье рассматриваются исторические и практические этапы изучения пословиц в лингвистике. Пословицы как древний и значимый элемент народного устного творчества всегда привлекали внимание лингвистов. Анализируются лингвистические особенности пословиц, их семантическое и функциональное значение, а также методы, применяемые для их исследования в разные исторические периоды. Особое внимание уделено актуальности изучения пословиц в современной лингвистике.

Ключевые слова: пословица, лингвистика, исторические этапы, устное народное творчество, семантика, прагматика, народная мудрость.

Abstract. This article explores the historical and practical stages of proverb research in linguistics. As an ancient and essential element of folk oral creativity, proverbs have long attracted the attention of linguists. The study analyzes the linguistic features of proverbs, their semantic and functional significance, and the research methods employed throughout history. It also highlights the relevance of proverb studies in contemporary linguistics.

Keywords: proverb, linguistics, historical stages, oral tradition, semantics, pragmatics, folk wisdom.

KIRISH (ВЕВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

Turkiy xalqlarning og'zaki va yozma merosida maqol janri alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu janr xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlariva dunyoqarashini ifodalashda o'ziga xos adabiy shakl sifatida namoyon bo'lgan. Maqollar

qisqa, ammo mazmunan boy iboralari bilan xalqning falsafiy mulohazalari, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy tamoyillarini yuksak darajada aks ettiradi. Ular nafaqat ma'naviy meros, balki o'sha davr madaniyati va tafakkurini o'rganishda muhim manba sifatida qadrlanadi.

E-mail:

gulnoza22@bk.ru

Tel: +99899 676 2558

Orcid: 0009-0005-1527-2230

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Turkiy yozma adabiyotning ilk namunalari hisoblangan “Devonu lug‘otit turk” (Mahmud Qoshg‘ariy), “Qutadg‘u bilig” (Yusuf Xos Hojib) va “Hibat ul-haqoyiq” (Ahmad Yugnakiy) asarlari maqol janrining boyligi va rivojlanishini ko‘rsatib beradi. Ushbu asarlar nafaqat turkiy xalqlar adabiyotining yuksak namunasi, balki xalqning og‘zaki ijodi bilan yozma adabiy an‘analari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadigan manbalar sifatida ham e‘tiborga loyiqdir. Mazkur maqolada maqol janrining tarixiy shakllanishi va taraqqiyoti o‘rganiladi. Xususan, “Devonu lug‘otit turk”, “Qutadg‘u bilig” va “Hibat ul-haqoyiq” asarlaridagi maqollarning mazmuni, lingvistik xususiyatlari va ularning adabiy-estetik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi turkiy adabiyotdagi maqollarning ijtimoiy, madaniy va falsafiy o‘rni hamda ularning ma‘naviy meros sifatidagi ahamiyatini yoritishdan iboratdir. Shu bilan birga, maqollar orqali o‘sha davr turkiy xalqlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlari va axloqiy tamoyillarini anglash imkoniyati yaratiladi [6].

MUHOKAMA(OБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Maqol janri qadimdan turkiy xalqlarning madaniy merosida alohida o‘rin egallab keladi. Ushbu janr xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi va donishmandligini lo‘nda va chuqur mazmunli iboralar orqali ifodalab, og‘zaki ijodning eng qadimiy shakllaridan biri sifatida shakllangan. Maqollar til boyligi va xalqning ma‘naviy qadriyatlarini avlodlarga yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Maqollar nafaqat xalq og‘zaki ijodiyotining mahsuli bo‘lib, balki turkiy yozma manbalarda ham keng o‘rin olgan. Jumladan, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” va Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” asarlarida bu janrning o‘ziga xos shakllari aks etgan. Ushbu asarlar maqol janrini boyitish bilan birga, ularning turli maqsadlarda qo‘llanilganligini ko‘rsatadi.

“Qutadg‘u bilig” [8] asarida maqollar davlat boshqaruvi, adolat va ijtimoiy barqarorlik tamoyillarini yoritish vositasi sifatida ishlatilgan. Mazkur asarda ko‘plab hikmatli so‘zlar jamlangan bo‘lib, ular adolat va aql-idrokka asoslangan boshqaruv tamoyillarini targ‘ib qiladi. Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” [1] asarida maqollar sufiylik ta‘limotini ommaga tushunarli

shaklda yetkazishga xizmat qilgan. Maqollar orqali inson ruhiy kamoloti va Allohga bo‘lgan muhabbatning ahamiyati tushuntiriladi. Ushbu asardagi maqollar diniy va ma‘naviy hayot tamoyillarini yoritadi va xalqning ma‘naviy o‘sishiga xizmat qiladi. Mahmud al-Qoshg‘ariy tomonidan aytilgan “*Kishi olasi ichtin, qilqi olasi tashtin*” degan maqol, insonning ichki dunyosi va tashqi ko‘rinishi o‘rtasidagi farqni ta‘kidlaydi [5]. Bu maqol, odamning yomonligi yoki yaxshiligi uning ichki olamida, qalbida joylashganini va tashqi xatti-harakatlari, so‘zlari faqat bu ichki holatning aksidir. Ya‘ni, insonning ichki niyati, axloqi va his-tuyg‘ulari uning tashqi ko‘rinishidan ko‘ra ko‘proq ahamiyatga ega. Hozirgi kunda bu maqol “*Odam olasi ichida, mol olasi tashida*” shaklida qo‘llanadi, bu esa insonning ichki dunyosining tashqi harakatlarida o‘z ifodasini topishini anglatadi. Insonning tashqi ko‘rinishi yoki xatti-harakatlariga qarab uni baholash mumkin emas, chunki uning asl holati ichki dunyosida yashiringan. Bu shuni bildiradiki, odamning yomonligi yoki yaxshiligi uning qalbidan kelib chiqadi, tashqi ko‘rinish esa shunchaki uning aksidir. Shu tarzda, maqol ichki dunyo va tashqi ko‘rinish o‘rtasidagi farqni ko‘rsatib, har bir insonning haqiqatini ichki olamida saqlashini bildiradi [3].

Xalq donoligi xazinasini bo‘lgan maqollarni to‘plash jarayoni juda qadimgi vaqtlardan boshlangan. Maqollarning ilk qaydlari Aristotel (Arastu) ga tegishlidir. 1500-yilda Erazm Rotterdamskiy antik maqol va matallar to‘plamini tuzgan. Hatto 1600-yillarga qadar xalq iborolari va masallari (rivoyatlari) to‘plamlari mavjud bo‘lganligi isbotlangan [2].

Millatning o‘zligini ko‘rsatuvchi milliy qadriyatlarni, xalqning madaniyatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq og‘zaki ijodidir. Xalqlar boy ma‘naviy merosining ajralmas bir bo‘lagi sifatida yashab kelayotgan maqol, matal va iboralarini o‘rganish, ularda aks etgan xalq hayotini, insoniy tuyg‘ular tasvirini ko‘rsatish har doim dolzarblik kasb etib kelgan. Xalq og‘zaki ijodining dolzarb janrlaridan bo‘lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o‘rganilayotgan muhim mavzulardan biridir. Maqol va matallar, aforizmlar kishilarning, ayniqsa, yoshlarning ongini o‘stiradi, ularni to‘g‘riso‘z, rostgo‘y, mehnatsevar, mard, jasur, sabotli va matonatli bo‘lishiga o‘rgatadi, kishidagi eng insoniy fazilatlarini targ‘ib etadi. Shuningdek,

yozuvchi, shoirlar va notiqning soʻz boyliklarini orttiradi, ularning asarlarini badiiy jihatdan gʻoyat taʼsirli qiladi [7].

NATIJALAR (PE3YJITATY/ RESULTS). Til, falsafa va badiiy ijodning oʻziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklarning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega boʻlgan bir janridir. Har biri tilimiz koʻrkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning koʻp asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, maʼnaviy-maʼrifiy, axloqiyestetik va falsafiy qarashlari namoyon boʻlgandir. Shuning uchun ham maqollar gʻoyatda keng tarqalgan boʻlib, asrlar davomida jonli soʻzlashuv va oʻzaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qoʻllanilib kelgan va qoʻllanmoqda. Yillararo, davrlararo ularning yangilari yaratilib turgan, eskilarining jonli muomalada, tilda mavjudlarining maʼno doirasi kengayib yoki torayib borgan. Hatto ularning muayyan qismi unutilib ketgan. Chunki oʻzbek xalqining bunday ulkan folklora merosi folkloristik nuqtayi nazardan keyingi asrlargacha deyarli toʻplanmay va oʻrganilmay kelgan.

Maqolga adabiy nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini taʼminlash uchun undan foydalanish hamma zamon soʻz sanʼatkorlarining diqqat markazida boʻlgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Rabgʻuziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulgʻozi Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadridin Ayniy, Fitrat, Choʻlpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, Gʻafur Gʻulom va boshqa oʻnlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab oʻrganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar baʼzan aynan, baʼzan oʻzgargan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz. Maqollar koʻp asrlik hayotiy tajribalar, doimiy kundalik kuzatishlar xulosasini tugal fikr tarzida qatʼiy qutbiylikda ifodalar ekan, ularda har bir soʻzning maʼno xilma-xilligi, iboralarning turgʻunligi, shakliy barqarorlik ustunlik qiladi. Ammo qoʻllanish oʻrniga qarab ularning maʼno doirasi doimiy ravishda kengayib boradi [4].

Shuning uchun ham maqoldagi har bir soʻzga alohida eʼtibor berish kerak. Ularda shunday soʻzlar bor-ki, bu soʻzlar tarixan butunlay boshqa maʼnolarni anglatgan. Masalan, tuz soʻzi bugungi kunda mineral moddani bildiradi. Tarixan bu soʻz toʻgʻri, odobli; dala, tekislik maʼnolarini anglatgan va faqat maqollardagina saqlanib qolgan: Qiz saqlasang, tuz saqla. Tuzdagi bilan emas, uydagi bilan boʻl. Shuningdek, mehnat soʻzining azob-uqubat, baxtsizlik maʼnosini ham faqat maqollarda yoki ayrim shevalardagina uchratish mumkin: *Mehnat ham egiz-egiz, Davlat ham egiz-egiz.*

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xulosa sifatida aytganda, maqollar grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, kichik, ixcham, oʻtkir mazmunli, koʻchma maʼnoda yoki ham koʻchma maʼnoda, ham oʻz maʼnosida qoʻllanadigan hikmatli xalq iboralaridir. Maqollarda fikrni loʻnda va tiniq ifodalash imkoniyatining mavjudligi nutqning taʼsirchanligini taʼminlashda juda qoʻl keladi. Badiiy asarning xalqchilligini, haqqoniyligini taʼminlashda ham maqollarga murojaat qilinadi. Qahramonlar nutqini boyitish, emotsional-ekspressivlikka erishish maqsadida ham maqollardan keng foydalaniladi. Maqollarning shakllanishini tushuntirishda maqollarning vujudga kelishi va qoʻllanishidagi assotsiatsiyalar tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Maqollar xuddi formulalar kabi ijtimoiy xarakterga ega boʻlib, formulalar asosida hisob-kitob ishlarining amalga oshirilishi maqollarning muayyan vaziyatga mos ravishda nutqda qoʻllanilishi assotsiatsiyalar asosida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES)

1. Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Eshonqulov O.S. Tilshunoslikda maqollar tadqiqining nazariy asoslari. International journal of scientific researchers. Volume9, issue2, 2025. – B.176.
3. Gʻulomov Sh. Turkiy adabiyotda maqollar va hikmatlar. – Toshkent: Sharq, 2003. – B.28.
4. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov. Oʻzbek xalq ogʻzaki poetik ijodi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1990. – 93 b.
5. Mahmud Qoshgʻariy. Devonlu lugʻotit turk. – Toshkent: Fan, 1998.
6. Raximov R.Q. Yozma adabiyotda maqol janrining tarixiy taraqqiyoti (“Devonu lugʻotit turk”,